

БЛУМФИЛДОВ МОДЕЛ ПОТКУЛТУРА И МОГУЋА ПРИМЕНА У РАЗУМЕВАЊУ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ СРБИЈЕ

Милан Ј. Игрутиновић*
Институт за европске студије, Београд

На почетку рада прво се објашњава мултидисциплинарни модел Алана Блумфилда који стратешку културу третира кроз препознавање више коегзистирајућих поткултура. Оне представљају различите интерпретације међународног, друштвеног и културног контекста државе, разумевање ризика и претњи у окружењу, разумевање моћи, географије и економије. Такође, нуде јавности своје описе ширег међународног контекста те перцепције претњи наспрам којих доносе одлуке и дефинишу понашање државе, а у покушају и да формативно дефинишу стратешку културу. Поткултуре могу заснивати своје међусобне односе на односима подређености/надређености или латенције. Такође, могу делити сличне или исте ставове, а да остану довољно различите да би биле препознате као такве.

У другом делу рада уочавају се две поткултуре релевантне за разумевање стратешке културе Србије, које се провизорно означавају као национално-ослободилачка поткултура и национално-либерална поткултура. Последње три деценије оне су деловале са различитих формалних позиција, еволуирале временом, и до данас добиле одређене заједничке карактеристике. У чланку се закључује да је национално-ослободилачка поткултура у већој мери дефинисала иначе амбивалентну стратешку културу Србије, да је кључно дефинисала и политику војне неутралности која је постала делимично и позиција друге поткултуре и градивни елемент стратешке културе у целинивни.

Кључне речи: *Србија, стратешка култура, поткултура, Алан Блумфилд, војна неутралност, национално-ослободилачка поткултура, национално-либерална поткултура*

Увод

Концепт стратешке културе, као предмет научног проучавања али и као модел анализе понашања и предвиђања корака, пре свега држава, сеже у седамдесете године прошлог века. Обично се као прва класична студија сматра Снајдерово (Jack Snyder) разматрање совјетске стратешке културе као елемента за развој америчке ну-

* milan.igrutinovic@ies.rs

клеарне политике, што је била тема од тада примарног безбедносног интереса за Сједињене Америчке Државе.¹ Снајдер је у тој студији дао још увек релевантну дефиницију стратешке културе, као „укупни збир идеја, условљених емотивних реакција и шема понашања које су људи у националној безбедносној заједници стекли кроз наређивање или подражавање и које деле међу собом (у односу на нуклеарну стратегију)“.²

Неколико импликација за теоретско промишљање стратешке културе следило је из Снајдеровог приступа. Прво, да се стратешка култура суштински дефинише у кругу људи који чине „безбедносно заједницу“, тј. министарства силе, релевантни политички актери и повезани делови друштва заинтересованог за питања стратегије (академска заједница, већа и важнија предузећа итд). Друга импликација јесте да на нивоу државе постоји једна стратешка култура, коју је потребно анализирати, пронаћи њене „улазне вредности“ имајући у виду релевантно историјско наслеђе, те политичку динамику везану за актуелно безбедносно окружење и различите политичке амбиције. Треће, физички елементи – географија, ресурси, технологија – нису нашли посебно важно место у овом приступу. Без намере да овде детаљније улазимо у историјат приступа и научних дебата о употреби концепта стратешке културе, понудићемо један модел његовог тумачења за који верујемо да нуди одговоре на неколико критичних проблема овог концепта који су препознати у последњих неколико деценија.

Морамо имати у виду још један ниво теоријске спознаје, а то је однос конструктивизма и реализма у теорији међународних односа последњих деценија. После краја хладног рата дошло је до „конструктивистичког заокрета“³ у теорији међународних односа, заснованог на уочавању немогућности реализма да предвиди брзи крах комунистичког блока и Совјетског Савеза. Отклон од посматрања државе као монолита са устаљеним безбедносним погледима у анархичном међународном систему, типично за реалисте и структуралисте, отворио је простор за развој конструктивизма и (нео)либерализма,⁴ који су наглашавали важност друштвене динамике за разумевање понашања држава и утврђивање њихове спољне политике, ширих културних аспеката за разумевање (само)идентификације актера у безбедносној заједници.⁵ У оквиру таквог „заокрета“ треба тумачити и проширено поље дебате о стратешкој култури као аналитичком концепту. Такво проширено поље значило је извесно „разводњавање“ стратешке културе укључивањем свих замисливих културних појава као саставних делова постојеће стратешке културе и, следствено томе, потребу за аналитичко раздвајање културе од стратегије у ужем смислу, те разумевање њихове спреге.

Обично се сматра да су до сада постојала три циклуса дебата о концепту стратешке културе, његовом значењу и аналитичкој вредности.⁶ У првом циклусу у фокусу је био Совјетски Савез, као политички супарник Запада, и везе његове нукле-

¹ Snyder J., *Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Option*, RAND Cooperation, Santa Monica, 1977.

² Исто, стр. 8.

³ Checkel J.: The Constructivist Turn in International Relations Theory, *World Politics*, Vol. 50, No. 2/1998, pp. 324-348.

⁴ Glenn J., Howlett D. (eds): *Neorealism Versus Strategic Culture*, Ashgate, London, 2004.

⁵ Katzenstein, P. (ed.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.

⁶ Johnston A. I.: Thinking about Strategic Culture, *International Security*, Vol. 19, 1995, pp. 32-64.; Gray C.: *Modern Strategy*, Oxford University Press, New York, 1999.

арне политике и шире политичке културе. У другом су доминирале социолошке и културолошке теме самог језика стратешке културе, тумачење културне хегемоније у грамшијевском кључу, као и повратна спрега између улоге појединца и снаге домицилног културног оквира у којем је појединац функционисао. Након краја хладног рата фокус је померен на испитивање аналитичке вредности концепта стратешке културе, као дела науке о међународним односима, а пре свега на утврђивање каузалних веза између дуготрајнијих културних образаца и конкретних политичких корака. Али, може се рећи да ни у једном овом циклусу није било посве јасног победника, нити разрађеног и општеприхваћеног аналитичког апарата.

Делимично везано за трећи циклус, два поменута аутора – Аластер Ијан Џонстон (Alastair Iain Johnston) и Колин С. Греј (Colin S. Gray) пружили су динамичну теоријску расправу, која је пресекала раније дебате, и дали до сада најчвршће темеље за даљи рад. У свом делу о кинеској стратешкој култури (с фокусом на династији Минг), Џонстон је стратешку културу дефинисао као интегрисани систем симбола (структурирана аргументација, језик, аналогије, метафоре) који тежи да установи раширене и дуготрајне стратешке преференције путем формулисања концепата улоге и ефикасности војне силе у међудржавним односима, и кроз заодевање тих концепата таквом ауром тачности да се стратешке преференције чине јединствено реалистичним и ефикасним.⁷ Џонстон се у својим радовима обилато служио конкретним подацима и статистиком, покушавајући да уочи склоности ка одређеним политичким корацима, како би избегао да сваком могућем кораку приписује неке атрибуте стратешке културе на ретроактиван начин. Тиме је истакао један од битнијих проблема концепта стратешке културе, а то је однос релативно трајних карактеристика културе са различитим краткотрајним појавама и варијететима појединачних политичких одлука. Упркос хвале вредним покушајима да се избегну таутолошке замке при анализи стратешке културе, Џонстон је наишао на други проблем. Како је за његову анализу кинеске стратешке културе примећено, он је, заправо, показао да су постојале две такве културе:⁸ прва, као идеализовани систем вредности, који је служио као нормативна и готово церемонијална покривка донетих одлука и, друга, као реал-политички скуп приоритета који је заправо утицао на стратешке одлуке.

Колин Греј, који је био судионик и првог циклуса дебата с краја 70-их и почетка 80-их година, сматрао је проблематичним раздвајање стратешке културе и конкретног понашања. За њега се стратешка култура могла замислити „као контекст који окружује и даје значење стратешком понашању, као збирни клот и фркет стратешких ствари које су саткане заједно, или као оба та значења”.⁹ За Греја је стратешка култура контекст, контекст који утиче на понашање државних актера, али је истовремено и конститутивни део тог понашања. Али, то је довело до другог проблема – да се стратешка култура може ретроактивно разумевати, али тешко анализирати на начин који пружа могућност предвиђања промена у понашању држава.

⁷ Johnston A. I.: *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, Princeton, 1995, стр. 46.

⁸ Morgan F. E.: *Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan: Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century*, Praeger, Westport and London, 2003, стр. 9–10.

⁹ Gray C.: *Strategic Culture as Context: The First Generation Strikes Back*, *Review of International Studies*, vol. 25, no. 1, January 1999b, стр. 51.

Стратешке поткултуре: дефинисање и узајамни однос

Алан Блумфилд (Alan Bloomfield), аустралијски професор теорије међународних односа, у свом тексту *Време је да се крене даље: реконцептуализација дебате о стратешкој култури* из 2012. године,¹⁰ понудио је модел стратешке културе који садржи коегзистирајуће стратешке поткултуре и решава проблем постојања превелике кохерентности у интерпретативистичком Грејевом разумевању стратешке културе (зато не може адекватно да објасни повремене стратешке неконзистентности) и слабости Џонстоновог позитивизма у разумевању повремених промена политике кроз време. Чини се да би Блумфилдов модел стратешке културе могао бити адекватно примењен на питање стратешке културе Србије.

Блумфилд прво инсистира на концептуалној разлици између два типа процеса доношења одлука: стратешке политике¹¹ и стратешког понашања. Стратешка политика подразумева релативно дугорочни контекст доношења одлука, док стратешко понашање представља поједине одлуке и кораке на кратки рок са стратешком тежином. Блумфилд сматра да превише анализа стратешке културе постоје пука дескрипција: да само приметите да се стратешко понашање државе променило, али не успевају да теоријски објасне како и зашто је до промене дошло.¹² То је проблем превелике кохеренције појединих модела, поготово оних из првог циклуса дебата из 80-их година. По њима, стратешка култура је скуп свега што је „стратешко”, као пуки исход интеракције географије, конкретних међународних односа, војне историје, технологије, политичке културе итд., а не као узрок било стратешке политике, било стратешког понашања.

Мада је хвалио генерални Џонстонов приступ проблему, Блумфилд га је критиковао због проблема превеликог континуитета у постојању конкретне стратешке културе, јер је Џонстон тврдио да кинеска стратешка култура има континуитет на основи реализма од практично два миленијума.¹³ Позитивистички приступи стратешкој култури, попут Џонстоновог, непогодни су за аналитичку употребу. Код њих је тешко вредновати идејне елементе стратешке културе и, посебно, интеракцију идејних и материјалних чинилаца.

На овој тачки Блумфилд се приближава Грејевом интерпретативизму. За њега је боље да се разуме да идеје и вредности усмеравају интерпретацију разних материјалних варијабли које утичу на доношење стратешких одлука. Тиме се обезбеђује да, у суштини, увек превладава утицај идејних над материјалним чиниоцима, док се промене у стратешким политикама и понашању, макар настале услед промене материјалних чинилаца, могу тумачити и кроз анализу промена у њиховим интерпретацијама. Блумфилд сматра да доносиоци одлука дају релативну вредност ма-

¹⁰ Bloomfield A.: Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate, *Contemporary Security Policy*, Vol. 33, Issue 3, 2012, pp. 437-461.

¹¹ У енглеском оригиналу је реч *strategic policy*. Српски језик нема конкретну реч за адекватан превод речи *policy*. Понекад је то реч *политика*, понекад *стратегија*; овде је то *стратешка политика* за укупни превод обе речи.

¹² Bloomfield A., н. д., стр. 439.

¹³ Исто, стр. 443.

теријалним чиниоцима, и да их свесно мере једне насупрот других. Али, оно што је посебно важно јесте да су импликације тих релативних вредности условљене релевантним друштвеним контекстом.¹⁴ Класичан је аргумент да оружје у руци нашег пријатеља значи нешто сасвим друго од истог таквог оружја у руци непријатеља. Оружје је исто, али је друштвени контекст, наравно, сасвим другачији.

Убрзо, ипак, Блумфилд уочава проблеме код Грејовог тумачења стратешке културе. У свом читању стратешке културе као контекста, Греј сматра да је култура „нешто што се налази око” актера политике и што је преплетено с актером, дакле налази се „и у њему и око њега”.¹⁵ Греј је сам признао да је тачна опсервација да ако је стратешка култура свуда, „она је, у смислу практичне истраживачке употребе, нигде” и да је, суштински, „сво стратешко понашање под утицајем људских бића који су нужно чиниоци културе”.¹⁶ Овакав детерминизам не оставља простор за одговор на питање измењеног стратешког понашања у односу на „традиционалну” стратешку културу. То је проблем вишка кохерентности у самом моделу који не може да објасни како и зашто је дошло до одступања у стратешкој политици и понашању у односу на очекиване кораке. У својим новијим радовима Греј заступа позицију да „стратегија није сва у култури, али није мудро игнорисати историјске лекције супротстављене тенденције које треба тумачити као да су поникле из културе. Стратешкој култури недостаје способност предвиђања, али она недостаје и код свега осталог”, тј. код свих осталих аналитичких концепата.¹⁷

Имајући све то у виду, Блумфилд је желео да осмисли модел који не би патио од проблема превеликог континуитета, нити од превише кохеренције. То би био модел који би схватао културу као целовит појам који садржи контрадикторне елементе, различите традиције и начине размишљања, укратко – конкурентне поткултуре.

Први Блумфилдов аргумент у корист овог искорака јесте да би се тиме теорија међународних односа приближила растућем консензусу у теоретисању културе у ширем смислу у оквиру социологије и психологије. Он се позива на Мајкла Волзера (Michael Walzer) и Ловела Дитмера (Lowell Dittmer) и њихово дефинисање културе која укључује и идеје и акцију, на Ен Свидлер (Ann Swidler) која је тумачила културу као алатницу која садржи интерпретативне стратегије деловања или културно доступне начине организовања колективног деловања. Такође, позива се на Чарлса Тилија (Charles Tilly) за кога је култура репертоар који садржи већину, ако не и све стратегије неопходне да успешно прођемо кроз друштвени свет колективне људске интеракције. За психологе су то когнитивне шеме путем којих правимо поредак и приоритете у маси података с којима смо дневно суочени.¹⁸

Блумфилд сматра да ако прихватимо да стратешка култура државе садржи више стратешких когнитивних шема – поткултура, које се надмећу за утицај над доношењем одлука, надаље можемо тврдити да поткултуре постоје у променљивом ме-

¹⁴ Исто, стр. 450.

¹⁵ Gray C.: *Strategic Culture as Context: The First Generation Strikes Back*, *Review of International Studies*, vol. 25, no. 1, January 1999, p. 58.

¹⁶ Исто, стр. 56–58.

¹⁷ Gray C.: *Strategy and Defence Planning. Meeting the Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, New York, 2014, p. 203.

¹⁸ Bloomfield A., н. д., стр. 451–452.

ђусобном односу надређености, подређености и латенције. То би у пракси значило да ако је нека поткултура била владајућа дуже време, ако је водила перцепције, логику и начин одговора владајућих слојева на изазове, сматрали бисмо је надређеном. Али, морамо претпоставити да постоје и друге поткултуре, подређене, са ограниченим утицајем, или латентне које су ограничене на посве маргинализоване групе без утицаја, те да оне у другачијим околностима и кроз друштвену динамику могу, такође, постати надређене.

Тако су поткултуре скупови података о стратешкој позицији земље, у чијем средишту се налази основна рачуница – ко је пријатељ а ко непријатељ, као главни аспект из домена културе.¹⁹ Пошто су стратешке поткултуре заправо когнитивне шеме, оне садрже разне друге детаље који се јављају у свим дубљим анализама стратешких политика и понашања, након ове првобитне рачунице ко је пријатељ а ко непријатељ. Тако оне представљају мешавину друштвено-културних и материјално-техничких концепата, које у јавности промовишу друштвене групе у свом надметању за позиције моћи, а како би понудиле „најтачнију” интерпретацију контекста безбедности земље и њене спољне политике. Блумфилд отворено каже да су највеће разлике у поткултурама извесно садржане код различитих етничких група у вишенационалним државама.²⁰

Посебна вредност схватања да у стратешкој култури постоји више поткултура је у томе што би то могло, за почетак, ретроактивно да објасни зашто су се стратешке политике државе промениле. У случају даље анализе оно би могло да помогне у идентификацији растуће моћи неке потчињене поткултуре, а тиме донекле и предвиди промене у стратешкој политици земље. Постојање више поткултура омогућава да боље разумемо бројније и сложеније процесе у друштву, односно односе између поткултура и са њима доступне културне обрасце, а тиме и адекватније објаснимо повремене „аберације” у односу на раније преовлађујуће обрасце понашања. Сам Блумфилд види модел поткултура као компромисну позицију између Џонстона и Греја.²¹ Од Џонстона је преузео методологију коју је могуће проверити на разним студијама случаја, на пример уочавањем да ли веће промене у безбедносном окружењу могу довести до замене до тада надређене поткултуре. Од Греја је преузео схватање да култура нуди шири контекст, да усмерава и обликује начине интерпретације стварности, да је сложена и унутар себе контрадикторна, а не хомогена појава.

Две стратешке поткултуре Србије

У покушају да се утврде главне тачке безбедносне и спољнополитичке оријентације и деловања Србије, укључујући и период СР Југославије, од времена слома СФРЈ до данас, фокусираћемо се на деловање кључних политичких актера. Устврдићемо да се током тих тридесетак година може говорити о постојању две стратешке поткултуре, неједнаке у смислу односа моћи, јер је једна много дуже у надређеном положају, али ниједна од њих није била фиксна.

¹⁹ Исто, стр. 452.

²⁰ Исто, стр. 453.

²¹ Исто, стр. 456–457.

Гледајући на процес политичке кризе у социјалистичкој Југославији крајем 80-их година, институционални колапс и рат, није лако уочити и објаснити политичке погледе српског политичког руководства, доминантно под вођством Слободана Милошевића. Посебно је тешко дефинисати искорак од става да је постојање Југославије довољно добро решење српског националног питања до тога да се, делом и као реакција на сепаратне тежње осталих нација, гради посебна српска позиције наспрам Југославије. Овде морамо занемарити дуготрајније токове промишљања односа српског и југословенског политичког садржаја, али имамо у виду контекст југословенског социјализма, идеолошку и институционалну поставку земље од 1945. године.

У првој половини 1990. године политички врх СР Србије активно промишља сценарије краја Југославије, положаја Србије и Срба и могућности ратног сукоба. Подстрек за то формално је дат неуспешним ванредним 14. конгресом Савеза комуниста Југославије, крајем јануара 1990. у Београду, након којег се савезна партија распала, а с њом и основни механизам политичког деловања у читавој земљи. Савез комуниста Србије је очекивао да ће на конгресу моћи да ојача савезну државу наспрам република и да истовремено реafirмише комунистичко јединство и стабилизује партију, наспрам економске и политичке кризе у земљи и текућих догађаја у Европи (пад Берлинског зида новембра 1989. и убрзане политичке промене у комунистичким земљама источне Европе). Поред тога, одмах након конгреса почеле су нове масовне демонстрације Албанаца у Приштини, затим и студената и косовских Срба у Београду, те у Подгорици. У сукобима на Косову, 1. и 2. фебруара 1990, погинуло је 27 демонстраната и један полицајац, а неколико дана касније дошло је до распада формација савезне полиције на Косову, док су се у СР Хрватској формирале и Хрватска демократска заједница и Српска демократска странка, уз све брже политичко слабљење СК Хрватске.²² Под живим утиском ових дешавања, током фебруара и марта одржано је неколико састанка челних политичара из Србије. По њиховом виђењу, одсуство одлучне (ре)акције на Косову би даље дестабилизovalo читаву земљу. Србија се морала спремати да „живи без Југославије” која ће се распасти као што се распао и Савез комуниста, а конфедерација се није могла прихватити, јер би то такође значило распад земље, па би српски народ ван Србије изгубио своја стечена права. Главни политички циљ био је формирање српских граница унутар којих би функционисала већина српског народа, уз прихватање рата као могућности.²³ У експозеу за предлог новог устава, 25. јуна 1990. године, Милошевић је, поред осталог, рекао да је „овај предлог устава Србије припреман уз уважавање и друге могуће опције Србије као самосталне државе, а доношење новог устава, [...] представља тренутак када Србија треба јасно и благовремено да стави до знања да своје досадашње административне границе везује једино уз федеративно уређену Југославију, јер уколико би дошло до промене облика уређења Југославије, односно до њеног конфедерализовања, била би отворена сва уставна питања. [...] У таквом случају, то јест у случају да се неће федеративна Југославија, питање граница Србије је отворено политичко питање”.²⁴ У писму Председништву СФРЈ, 19. августа, Милошевић

²² Николић К.: *Југославија, последњи дани: 1989–1992. Књига 1, „Сви Срби у једној држави”*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 148–149; 166–168.

²³ Исто, стр. 151–154.

²⁴ Наведено према Николић К.: *Југославија, последњи дани*, стр. 249.

је навео да Србија сматра обавезом да „свим демократским средствима помаже Србе у Хрватској у интересу заштите њихових људских и грађанских права и њихове егзистенције”, тражећи, како доношење устава нове Југославије „коју треба да сачињавају југословенски народи који желе да живе заједно у миру и слози”, тако и новог закона о отцепљењу, како би се онима који желе да напусте Југославију то омогућило „не повређујући интересе народа који остају у југословенској заједници”.²⁵

Уз пуно уважавање сложености политичког процеса слома Југославије и унутрашње и спољне динамике, у овим ставовима могу се видети зачеци прве стратешке поткултуре, која би се могла назвати национално-ослободилачка поткултура. Она се формирала у годинама пред и кроз распад СФРЈ, а њена почетна варијанта уско је везана за власт Слободана Милошевића као главног протагонисте српске политике до 2000. године. На националном нивоу она је била одраз егзистенцијалне кризе југословенског политичког пројекта у његовој комунистичкој верзији, у којем је једино кровни југословенски оквир обезбеђивао да „сви Срби живе у једној држави”, али је постојање тог оквира било угрожено сложеном институционалном структуром и логиком стално потребних националних нагодби. Наличје националних односа било је везано за питање републичких граница. Стицање независности југословенских република је од тих граница створило границе држава и тиме раздвојило Србе изван Србије и Србе у Србији. У сталном раскораку између ове две равни²⁶, српско политичко руководство је желело да ојача позиције Срба у СР Хрватској и СР Босни и Херцеговини, инсистирајући на директном тумачењу оригинално лењинистичке максиме о праву народа на самоопредељење, која је нашла израз у уводу последњег устава СФРЈ. Однос између „права народа” и „права република” постаће кључ сукоба Београда, Загреба, а затим и Сарајева, и основа ратне опције. Интересантно је да је Македонија остала изван „видокруга” у том периоду, у поређењу са политичком акцијом Краљевине Србије с почетка 20. века. Разлог је био у томе што је тадашње српско руководство ипак било изнедрено у Савезу комуниста и политички формирано у околностима признатог постојања македонске нације, одсуства профилисане српске заједнице у СР Македонији и тиме да Македонија није представљала уочену безбедносну претњу. На идеолошком плану, политичка структура Савеза комуниста Србије је кроз Милошевићеву „антибирокаратску револуцију” желела да очува доминантан положај своје партије и неких тековина наслеђеног социјализма, тешко отварајући простор за политички плурализам и представничку демократију класичног типа. Уз фрагментисан приступ питању економских реформи, задржавању облика друштвене својине у уставу и законима и после 1990. године, снажан порив за контролу главних медија, та политичка структура је временом дошла у позицију „парије” у међународним односима у Европи, што је био битан елемент и саме стратешке културе. Овде користимо израз култура, а не поткултура, јер сматрамо да је до 2000. године национално-ослободилачка поткултура била у јасној доминантној позицији да практично неометано врши улогу стратешке културе у целини.

²⁵ Исто, стр. 196.

²⁶ У мањој мери то је и данас присутно, па поједини аутори говоре о „растрзаној земљи”, види Степић М.: Југословенски рецидив: Србија као растрзана земља, *Национални интерес*, Година XIV, vol. 33, бр. 3/2018, стр. 201–220.

У критичну 1991. годину српско руководство ушло је у форми Социјалистичке партије Србије, као реформисаног Савеза комуниста, и уз победу Слободана Милошевића на изборима, децембра 1990, уз слабе резултате опозиционог Српског покрета обнове и Демократске странке. Политичка динамика у земљи готово потпуно је прешла у руке новолегитимизованих представника појединих република, који су у циклусима колективних састанака, на пролеће 1991. године, покушавали да нађу решење за супротстављене интересе. Крајем децембра у Словенији је на референдуму убедљиво победила опција за самосталност и независност Словеније, која је тако и у формалном смислу нагостила крај постојања Југославије у тадашњој форми. Спорадични оружани сукоби на пролеће 1991. године (Пакрац, Плитвице, Борово...) додатно су убржавали дешавања ка ратној опцији, која је формално почела активирањем словеначке одлуке о независности и сукобу њених оружаних формација са ЈНА, од 25. јуна 1991. године. Српско руководство није имало посебне интересе да подржава делове савезних власти у том сукобу, те је дошло до релативно брзог повлачења ЈНА и делова администрације из Словеније. Фактичка побуна Срба у Хрватској, тада већ углавном окупљених око СДС и уз подршку Србије, била је у спрези са растом нових оружаних формација Хрватске и улогом ЈНА која је, бар на њеном врху, имала подељене ставове око објекта своје заштите (да ли је то била Југославија, социјализам или српски народ). У августу и септембру је дошло до широког отварања оружаног сукоба у Хрватској.

На међународном плану СФР Југославија је убрзано губила своје позиције. Још новембра 1990. амерички Конгрес је не само ускратио помоћ, кредите и зајмове Југославији, него и легитимизовао њене републике као кључне носиоце „пожељних промена” у датом европском контексту, везујући даљу сарадњу са југословенским простором са питањем стања демократије у свакој републици појединачно.²⁷ Процес слома Совјетског Савеза текао је готово упоредо са сличним процесом у Југославији. Три савезне републике са Балтика – Естонија, Летонија и Литванија су у лето 1991. такође прогласиле независност, само су оне успеле да нађу заједнички интерес са руском савезном републиком и примљене су у Уједињене нације већ у септембру 1991. године. То је додатно ојачало логику сепаратног искорача република и из Југославије, а, са друге стране, слабило позиције српског руководства које је фактички желело нову нагодбу о односима и границама. Сукоб са „Европом” тј. са Европском заједницом, отворио се у исто време. У својој Декларацији о Југославији, од 27. августа, ЕЕЗ је оптужила српске снаге и ЈНА у Хрватској за распламсавање рата и најавила да Заједница и њене чланице никада неће прихватити политику свршеног чина нити такве промене граница.²⁸

Почетак рада Међународне конференције о Југославији, у септембру 1991. године, убрзо је пошао логиком легитимисања дисолуције земље по постојећим републичким границама, уз отварање евентуалне договорне перспективе за самосталне републике. Суштину позиције Србије је у једном интервјуу током конференције изнео Милошевић: „Ми ни на који начин нисмо против независности Хрватске, али мислимо да и Срби [у Хрватској] морају имати то право”.²⁹ С обзиром на шире међународно

²⁷ Đurković M. (ur.): *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*, Institut za evropske studije, Beograd, 2007, стр. 18.

²⁸ Dimitrijević B. i Jareb M. (ur.): *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018, стр. 225.

²⁹ Исто, стр. 234.

окружење, политика ојачавања положаја Срба у Хрватској, са отвореним циљем неке форме издвајања (као максималне), вршена је дипломатским позиционирањем, али више ослањањем на трупе ЈНА у Хрватској. Шире политичко формулисање ставова Србије уследило је на (за јавност затвореној) седници Народне скупштине, 18. октобра 1991, на којој се расправљало о радном тексту са Међународне конференције, који је предвиђао сувереност и независност република, њиховом међународном признању, могућностима њиховог слободног удруживања (уз формирање савета министара за економску и безбедносну сарадњу) и механизмима заштите људских права националних мањина. Српски министар спољних послова Владислав Јовановић је у уводној расправи релативизовао значај предлога у смислу да он није био „узми или остави”, али је истакао да је предлог подизао положај Срба у Хрватској изнад стандарда за уобичајена права националних мањина и да је био добра основа за даљи рад. Навео је, такође, да међународни амбијент, политички контекст, психолошко расположење у Европи и УН, код велики сила, остављају врло мало простора за маневрисање у смислу истраживања других опција и то „поготово оних једностраних, да се за српски народ у Хрватској издејствује неко радикалније решење”.³⁰ Председник Српске радикалне странке Војислав Шешел отворено је напао Јовановића, рекавши да он „можда може испословати да се мирно реше данашњи проблеми Југославије, можда може испословати мирно разграничење република у Југославији, можда може помоћи да се угуши устанак српског народа у Српској Крајини и Српској Славонији, али, ако овако настави, он ће изазвати нови рат, рат у Србији, грађански рат. Ако неко у име Србије потпише овакав документ, ако прихвати овакву солуцију, ја вам гарантујем да ће Српска радикална странка позвати српски народ на оружани устанак. Данас све услове за оружани устанак у Србији имамо. Немојте се играти својим главама да ово прихватите. Ово се не сме прихватити [...] И шта ћемо ми у Европској заједници? Шта ћемо ми у тој Европи из које нам је увек, кроз историју, само зло долазило? Шта ћемо уопште да се ценкамо са Енглезима, Французима, Немцима и Италијанима? Зашто уопште ми са њима да разговарамо? [...] Зашто Србима не рећи истину у очи? Зашто им не рећи какви су нам непријатељи на Западу? Зашто им не рећи да више нема ниједне државе која је наша савезница, ниједне државе која би нас подржала, да су око нас непријатељи и са Истока и са Запада? Једино то може мотивисати српски народ да издржи.”³¹ Председник Демократске странке Драгољуб Мићуновић је у том тренутку заступао став фактичког очувања Југославије, и рекао да је предлог Конференције „један алиби за одлуку о расформирању Југославије у њеним постојећим границама, јер је то Европској заједници најлакше”.³² Станко Цвијан, министар за везе са Србима изван Србије, изјавио је да је „после толико људских жртава, после репризе догађаја након 50 година” понуђено решење неприхватљиво за српски народ у САО Крајини, Барањи, Славонији и Западном Срему и да „нема оног појединца који би уопште могао да води разговор на ову тему”. Остали проми-
нентнији посланици владајуће странке наступили су у истом тону.³³

³⁰ Исто, стр. 236.

³¹ Исто, стр. 237.

³² Исто, стр. 238.

³³ Исто, стр. 238–239.

Упоредо са овом седницом одржана је и седница „крњег“ Председништва СФРЈ. На њој је говорио и Миливоје Максић, помоћник савезног секретара иностраних полова, који је, готово увређен предлогом са Конференције рекао: „Мислимо да овај папир представља потпуну негацију, ниподаштавање и не узима у обзир све историјске, културне, економске и све друге тековине повезивања народа на овом подручју, не од 1918. на овамо, него и пре тога. Представља нас као једну аморфну масу која тек сада треба ни од чега да почне, од ембрионалних облика државне организације и неких случајних контаката зато што су те земље суседи. Потпуно се пренебрегава ентитет Југославије и њених институција које су реални фактор и које постоје као историјска тековина а не као реалност тренутка”.³⁴ Генерал Вељко Кадијевић, савезни секретар за народну одбрану, предлог је видео као „смртвоницу Југославије”. Сматрао је да ће након њега уследити рат: „коме нема краја на овом тлу, то би значило пропаст за многе народе. То би била највећа трагедија за српски народ, па, по неким мојим проценама, најпре би страдао македонски народ. [...] Војна опција је већ на дјелу, као продужена рука њемачке политике кроз Хрватску и мобилизацију која је тамо извршена. Значи, ми имамо посла с њемачком опцијом и њој се треба супротставити. Како? По мени – политички и војнички. Ако војнички не будемо спремни да бранимо, онда смо политички сигурно изгубили. Ако будемо спремни и војнички да бранимо, онда можемо и у преговорима успјети. Ја сам за комбиновани пут – и то одмах. [...] Све што будемо чинили биће у функцији тога да и свијету, а и овој земљи, покажемо да неће моћи тако како мисле. Неће моћи. Како мудро политички, војнички треба радити – то је сада друга ствар. Али, између осталог, пошто је војничка њемачка опција већ на дјелу, не хрватска него њемачка – њој одмах треба стати на пут и треба да народи ове земље који хоће да се бране од тога кажу да хоће да се бране и поставити врло јасне и тачне задаће.”³⁵

Формално на основу одлука Скупштине, са којима се и сам слагао и које је пропагирао, Слободан Милошевић је, 18. октобра, на заседању Конференције у Хагу, одбацио елементе за решење југословенске кризе. Претходно цитиране изјаве неких од учесника расправа указују на резонување и мотивације за доношење вероватно најбитније политичке одлуке у позиционирању Србије, не само према националном питању, него и према међународном положају за наредну деценију. Уочљив је дуалитет „југословенског” и „српског” погледа. Становиште првог става било је да некаква Југославија мора да постоји, ако не у пређашњим границама онда бар кроз „коалицију вољних” центрирану око Србије. Став је био прожет историјским реминисценцијама, тражењем стајних тачака за легитимитет те опције, а у радикалним верзијама радило се о ширем – војном нападу на Југославију, иза којег је, слично као и 1941. године, стајала Немачка. Други став био је већ национално диференциран и није разматрао очување Југославије као циљ (донекле само као средство) него дефинисање и подизање политичког положаја Срба у Хрватској, извесно са максималним циљем да они наставе свој живот у истој држави са Србијом.

Назвавши ову стратешку поткултуру ослободилачком, мислили смо управо на ту запаљиву смесу сажете историје 20. века која је притискала целу политичку генерацију. Она је била сажета, јер се у неколико година морало „решавати” све оно што је

³⁴ Исто, стр. 242–243.

³⁵ Исто, стр. 243.

направљено од краја Првог светског рата до тада, уз трауматско читање сопствене позиције као жртве у два светска рата, којој некакви ратни добици клизе из руку. У то је укључено и стварање Југославије, и жртве српског народа, а за многе и тековине комунизма. Кроз процес слома Југославије српски народ ван Србије требало је ослободити од нове и долазеће власти нових „других”, који више нису „наши” јер „одлазе и руше Југославију”. Политичке елите Савеза комуниста Србије, али и шире од тога, суочене са драматичним схватањем да је крајњи производ „кратког 20. века”, који је био обележен југословенским искуством, политичка и културна фрагментација српског народа, неуједињеног у своју државу/републику, оптирале су и за покушај ратног решења тог питања.³⁶ Политичко везивање врха ЈНА за себе, последични осећај постојања војне надмоћи на терену, те ескалациони кораци Словеније и Хрватске такође су чинили ратну опцију изгледнијом. Притом, у контексту помешаних опција српства и југословенства, и из практичне потребе стварања заједничке државе Србије и Црне Горе, створена је Савезна Република Југославија, новим уставом од 27. априла 1992. године, као утврђивање основних тековина у датом контексту.

Посебан елемент је питање односа владајућих кругова Србије према кључним актерима на међународном плану. Европска заједница је отказала постојеће споразуме са Југославијом у новембру 1991, као део одговора на одбијање Србије предлога хашке конференције. На изванредан начин, пут сукоба Србије и Запада тада је био трасиран на дужи рок. Кораци ка међународном признању бивших југословенских република, од децембра 1991, били су разумљива последица већ постојећих процеса (СССР је децембра 1991. престао да постоји). Након усаглашавања око доласка трупа Уједињених нација у Хрватску, и смиривања акутне фазе ратног сукоба, од јануара 1992. године почиње да се отвара питање статуса Босне и Херцеговине и односа три доминантне нације.

Не противећи се формално независности Босне и Херцеговине, Милошевић је, на вези са Српском демократском странком, која је од јесени 1991. искорачила као главна политичка странка Срба у БиХ, сматрао да се евентуална независност мора решити само кроз унутрашње преуређење БиХ, како би се обезбедила аутономија за српски народ и посебне везе са Србијом. Али, и овде је на делу била својеврсна трка с временом. Преговори о унутрашњем преуређењу под окриљем Европске заједнице нису довели до решења. Од почетка марта дошло је до напада хрватских паравојних снага на Босански Брод, те напада српских паравојних снага у босанском Подрињу (Бијељина, Зворник), а Европска заједница је 6. априла признала независност Босне и Херцеговине након референдума с почетка марта, који је бојкотовала српска заједница због политике прегласавања у Скупштини БиХ. Већ раније, октобра 1991. године, српски посланици су се издвојили у Скупштину српског народа у Босни и Херцеговини, која је прво у новембру организовала референдум српског народа у БиХ о останку у заједничкој држави са Србијом (који није био шире признат), а затим је, 9. јануара 1992, декларацијом прогласила стварање Републике Српске. Важно је напоменути да су се на територији БиХ налазиле бројне јединице југословенске армије, делом и мирнодопски стационарне тамо, делом по-

³⁶ Павковић А., *From Yugoslavism to Serbism: the Serb National Idea 1986–1996, Nations and Nationalism*, 4 (4), 1998, pp. 511–528.

вучене са подручја Словеније и Хрватске. Након ескалације сукоба у Сарајеву, Тузли, Приједору и долини Неретве, Уједињене нације су, 30. маја 1992, увеле санкције СР Југославији (Резолуција СБ УН 757), сматрајући да трупе југословенске војске нису смеле остати под њеном контролом на територији друге суверене државе, већ је требало да се распусте и разоружају под међународном контролом. Такође, разлог санкцијама био је и мешање у унутрашње ствари новостворене државе.

Овим корацима се у пуној мери развио конфликтни однос званичног Београда и САД и кључних земаља западне Европе, те међународне заједнице у најширем смислу услед санкција Уједињених нација. У смислу уочавања особености национално-ослободилачке стратешке поткултуре у овом периоду, њен кључни елемент био је давање приоритета локалној акцији насупрот статуса и позиције државе у међународном окружењу, што је било узроковано спремношћу да се за српски народ у деловима растакајуће Југославије, тамо где је из историјских и политичких разлога сматран (и потенцијално) угроженим, води и оружана борба по знатну економску и ширу друштвену цену по саму Србију. Та спремност није извирала само из национализма (неутрално схваћеног) већ и из конзервативне револуције унутар Савеза комуниста Србије коју је извео Слободан Милошевић. Она није само реafirмисала борбени дух партије кроз „антибирокаратску револуцију” него се сматрала и легитимно специфичним путем социјалистичке изградње који, у тренутку промена у Европи, треба само помало да се прилагођава новом стању.³⁷

Сматрали смо да је било потребно објаснити погледе и мотивацију неких од битнијих актера драме и њихову социјализованост у политичким процесима слома Југославије и краха европског комунизма. Специфична позиција српских комуниста у искораку ка вишепартијском систему била је условљена њиховом перцепцијом отвореног националног питања Срба, упитношћу Југославије као поузданог решења националног питања, спремношћу да ратују у околностима пуне међународне изолације и без савезника, те одбијањем да пристану на губитак политичке моћи у самој Србији.

Ова поткултура је остала доминантна. Вероватно се може тврдити да је била толико доминантна да је чинила и саму стратешку културу. Не сматрамо да је, рецимо, потписивање мировног споразума у Дејтону, 21. новембра 1995. године, чин изван оквира ове културе. Специфични циљ, а то је стварање макар провизорне српске територије на подручју БиХ, био је политички и војно остварен, а тада је било већ касно да се даље консолидује територија Републике Српске Крајине на подручју Хрватске, будући да је војном акцијом у августу Хрватска преузела контролу над готово целом територијом РСК. Треба поменути и да су sukcesивне офанзиве хрватско-муслиманских снага у западној Босни додатно угрозиле Републику Српску, која је додатно била и под ваздушним ударима авијације НАТО-а. Након две и по године санкција УН, и војних неуспеха, у лето 1995. године Милошевић је успео да политички приволи вођство Срба у Босни да их он заступа на преговорима у Дејтону. У контексту тренутка то је за Милошевића био компромис између стварног и могућег, након чега су уследили кораци релаксације односа са значајнијим земљама и са непосредним суседством.

³⁷ Николић К.: *Југославија, последњи дани: 1989–1992. Књига 1, „Сви Срби у једној држави”*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 142.

Нешто другачији елементи постојали су у случају косовског сукоба 1998–1999. године. „Кризна тачка” односа албанске националне мањине и покрајинских/државних власти појавила се знатно пре акутне југословенске кризе. Биле су то албанске демонстрације 1968. године, жалбе политичког врха СР Србије на нефункционалне односе између републике и покрајине, што ће постати један од лајтмотива у раној фази учвршћивања Слободана Милошевића на власти, затим нове албанске демонстрације 1981. и фактички ванредни режим управе и полицијске контроле који суштински није престао све до рата 1999. године. Дакле, слом Југославије је дошао у периоду већ значајног искуства нередовног стања у тој покрајини, одсуства политичког поверења, уз егзистенцијалне страхове српског друштва због исељавања Срба с Косова и уз врло негативну перцепцију Албанаца као нације.³⁸

Отворени оружани сукоб развио се 1998. године, са јачањем наоружаних формација побуњених Албанаца, окупљених у тзв. Ослободилачку војску Косова. Реакција државе прво се сводила на акције полицијских снага, али током лета, након узимања неколико већих насељених места, и снаге Војске Југославије су ангажоване у сукобу. Земље Запада су брзо и оштро као искључивог кривца за сукоб оптужиле власти СР Југославије и председника Слободана Милошевића. НАТО је у јесен отворено запретио бомбардовањем СРЈ, а провизорно решење је нађено успостављањем Косовске верификационе мисије при ОЕБС-у, и у повлачењу дела снага војске и полиције из покрајине. Привремено затишје, прекидано повременим сукобима преосталих снага безбедности са терористичким снагама, од којих је онај у селу Рачак добио посебну међународну медијску пажњу, било је пут за преговоре под окриљем тзв. Контакт групе у Паризу, фебруара 1999. године. Бројна литература нуди различите приступе анализи ових преговора, али остаје чињеница да није постојао усаглашен споразум и да је, на крају, српска страна одбила да потпише „конечну” верзију која јој је стављена на сто.

У случају Косова спремност владе Слободана Милошевића да уђе у рат није била везана за позицију Срба ван Србије као 1991–1992. године, него за одбрану неспорне територије Србије и СРЈ, притом и митског места за српски национални наратив. Посебно је печатљива диспропорција у односу снага НАТО-а према снагама СРЈ. Војном врху је најкасније крајем јануара било јасно да је план Контакт групе у суштини подразумевао издвајање покрајине Косово и Метохија из државног система Србије и СРЈ, и долазак међународних трупа. На Колегијуму начелника Генералштаба, 2. фебруара 1999, разматране су три опције. Прва је била да се прихвати план Контакт групе, чиме би се избегао сукоб, али извесно и изгубио суверенитет уз долазак снага НАТО-а. Друга је била да се предлог одбије, што би изазвало оружану интервенцију НАТО-а, уз садејство са снагама тзв. ОВК на терену, и одсуство било ког поузданог савезника Србије. Трећа опција била је да се покуша успоставити наставак преговора на основу дотадашњих позиција, уз настојање да се очува суверенитет и отклоне претње НАТО-а. Начелник Управе безбедности генерал Александар Димитријевић је предложио да „треба прихватити понуду Контакт групе и кренути на разговоре”, уз оцену да свако друго решење води оружаној интервенцији НАТО-а. Сматрао је да је

³⁸ Pavlović M., Jović D., Petrović V.: *Osma sednica SK SKS: uzroci, tok i posledice*, Institut za savremenu istoriju, Centar za proučavanje evropskog susedstva, Beograd i Stirling, 2008, стр. 98–117.

суверенитет СРЈ већ био нарушен довођењем Косовске верификационе мисије ОЕБС-а и надгледањем из ваздуха повлачења снага безбедности СРЈ, те да „одлука о томе мора бити донета од државног врха, који треба да јасно каже шта жели, и где је улога војске у томе”.³⁹ Суштински, одлуку је донео државни врх и она је била на линији друге поменуте опције, са познатим исходом.

Бомбардовање СР Југославије, од 24. марта до 10. јуна 1999. године, представљало је недвосмислену кулминацију лоших односа између званичног Београда и водећих Западних сила од краја 80-их до политичких промена септембра и октобра 2000. године. Корен сукоба лежао је у супротним политичким интересима о модалитетима распада СФРЈ у којима су српске власти, тежећи да задрже или створе државно-правни оквир за јединство српског народа у неповољним околностима, свесно ризиковале међународни статус и спољнополитичке позиције земље, те економску стабилност у најширем могућем смислу. Унутрашњи политички систем остао је хибридног типа, са рудиментарним елементима демократског плурализма у повоју.

* * *

У покушају дефинисања друге стратешке поткултуре, коју означавамо као национално-либералну, полазимо од разумевања доминације прве стратешке поткултуре све до октобарских промена 2000. године. У практичном смислу, то је била поткултура која је постала надређена доласком демократске опозиције Србије на власт. Две њене кључне активности биле су: нормализација спољнополитичке позиције земље и демократизација унутрашњег политичког поретка. Рани почеци огледају се у формирању антикомунистичких опозиционих странака, пре свега Српског покрета обнове и Демократске странке током 1990. године. Тих година СПО је већ био врло национално и борбено профилисан. У свом отвореном писму „У одбрану Српства”, председник СПО-а Вук Драшковић је писао да је „српски народ суочен с уједињеном мржњом као и 1914. и 1941. Морамо што пре, одмах, претећем злу да се супротставимо. Не смемо дозволити да нас, и трећи пут у овом веку, претекну догађаји”. Потом је у говору у Клубу књижевника, 1. октобра, рекао да „уједињењем Немачке усташка идеја у Хрватској добила је крила, а то 'поглавник' Туђман и не крије. За две, три године судбину Европе одређиваће 'германски џин' и за сада нема снаге која ће моћи да му парира. Енглеска је остарила и не усуђује се да стане испред огледала, већ са сетом разгледа своје девојачке фотографије. Француска слава давно је зашла, а Русија је у агонији.”⁴⁰ Међутим, врло брзо је окренуо фокус приче са националног на демократско, упозоравајући јавност, пред децембарске изборе 1990, да ће комунисти, да би избегли рат „покушати још једно: да наше осећање и незадовољство системом власти у Србији брзо пребаце на спољни план и да нам кажу: за економски колапс, за ову скупоћу, за ужасну кадровску политику, за неслободу, за све – криви су други. Хајде да ратујемо с њима! Нека их ђаво носи с ратом. [...] Али рат у који би нас увели српски бољшевици Срби би изгубили,

³⁹ Dimitrijević B.: Jugoslovenski vojni vrh i pripreme za rat sa NATO, oktobar 1998 – mart 1999, *Istorija* 20. veka, 1/2009, str. 158.

⁴⁰ Николић К.: *Југославија, последњи дани*, стр. 263–264.

и то је оно најтрагичније. Ратоваћемо криминално и на срамоту традиционалне чисти нашег војника. Српски режим ће све наше истине претворити у неистине. Свет ће заборавити да смо пострадали у Јасеновцу и народ жртва биће проглашен за народ џелата. Сви ће бити против нас, чак и Руси. Изгубићемо Први светски рат и оба балканска. Ето, то ће нам се десити ако 9. децембра комунисти победе.”⁴¹

Али, опозиција је тешко поражена на тим изборима и са позиције маргине по-сматрала је одмотавање последњег клупка југословенске кризе. Већ је поменуто да је и сама рефлексно била против слома Југославије по моделу Мировне конференције у Хагу. Током 90-их разнородна и разноврсна опозициона сцена није била у стању нити у могућности да порази власт СПС-а, и касније СПС-а и СРС-а, све до косовског рата и бомбардовања земље, када је позиција критичне већине гласача била да се владајућа структура мора променити.

Етос „нормализације” положаја земље био је, можда, и главна прожимајућа карактеристика национално-либералне поткултуре током 90-их година. Као пример може послужити приказ синтезе из платформе за нову спољну политику СРЈ из 1997. године, Форума за међународне односе при Европском покрету у Србији, који је постао утицајни кружок⁴² на формирање спољнополитичких ставова опозиционих кругова и после 2000. године на спољну политику у целини: „Југославија се налази у крајње тешком међународном положају, што је, пре свега, резултат амбиција, политике и понашања који извиру из милитантног национализма. У том оквиру посебну улогу имају: прибегавање сили, непоштовање међународног права и нарушавање поретка УН; арогантан однос према међународној заједници и конфронтација са њом; толерисање и подржавање политике етничког чишћења; грубо нарушавање људских права и основних слобода; закаснили и крајње недовољни кораци у правцу напуштања превазиђеног недемократског система власти и отпочињања корених реформи у земљи. [...] Све гори међународни положај земље не може бити побољшан, а још мање нормализован, инсистирањем на тези о исправности и конзистентности политике која је вођена током последњих година. Догађаји и положај у који је земља доспела убедљиво су обезвредили ту претензију. Овакав међународни положај земље може бити измењен само кореним унутрашњим променама, ослоњеним на схватања и носиоце који су ослобођени од националистичких анахронизама, хегемонистичких амбиција и превазиђених недемократских оптерећења о партијској држави и државној привреди. То је и пут за усклађивање аутентичних интереса земље и свих њених грађана са демократским токовима, донетима и општеприхваћеним нормама на нашем континенту. То је и једини поуздани начин да позитивно утичемо на прилике у свом окружењу, а тиме и на сопствену судбину.”⁴³ У суштини, одбачени су приступ спољној политици и стајне тачке карактеристичне за Милошевићево доба (инсистирање на правном следбеништву иза СФРЈ, што је земљу држало искљученом из УН, поред осталог, олако прибегавање насиљу као покушају решења проблема, некооперативни приступ међународним односима).

⁴¹ Исто, стр. 264.

⁴² Đurković M. (ur.): *Srbija 2000–2006.: država, društvo, privreda*, Institut za evropske studije, Beograd, 2007, str. 22–23.

⁴³ Dragojlović N., Sretenović S., Đukanović D. i Živojinović D. (ur.): *Spoljna politika Srbije: Strategije i dokumenta*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010, str. 260–261.

У тезама је посве јасна веза унутрашње демократизације и либерализације са релаксацијом спољнополитичке позиције земље. Након што је власт преузео ДОС, нови министар иностраних послова СРЈ Горан Свилановић је, након годину дана на тој функцији, у скупштинском експозеу, 24. октобра 2001, нагласио да: „главне и најтеже задатке нова власт мора решавати на унутрашњем плану. Основни задатак спољне политике јесте да створи што повољнији амбијент и услове за спровођење унутрашњих промена. У крајњој линији, успешност спољне политике биће мерена дубином и ефектима политичких и економских промена у земљи, а нарочито степеном решавања егзистенцијалних проблема становништва СРЈ.”⁴⁴

Први „тест” за нову власт била је активност наоружаних група албанског становништва на подручју општина Прешево, Бујановац и Медвеђа, знатним делом као покушај преливања сукоба са Косова у централну Србију, и упоредо са покушајем побуне у Македонији. Ескалација побуне почела је пребацивањем веће групе наоружаних Албанаца, 21. новембра 2000, са Косова на подручје општине Бујановац. Војнотехнички споразум у Куманову, којим је регулисано окончање бомбардовања јуна 1999, наметнуо је значајна ограничења српским снагама безбедности у зони непосредно уз границу између централне Србије и Косова, што је представљало додатни мотивациони фактор. Нове власти су реаговале ангажовањем специјалних јединица полиције, спољнополитичком координацијом, прво на нивоу УН (у које је СР Југославија примљена новембра 2000), а затим и директно са КФОР-ом, те одржавањем заједничке седнице влада СРЈ и Р. Србије у децембру у Бујановцу и формирањем Координационог тела за југ Србије, што су били политички искораци ка локалном становништву чији је циљ био изградња поверења и стабилизације стања.

Главни смер српске политике је после 2000. године управљен ка евро-атлантским интеграцијама, што је подразумевало отварање перспективе пуноправног чланства у Европској унији (јун 2003) и чланство у Партнерству за мир (децембар 2006). Други правац је ефективно прекинут децембра 2007. године, Резолуцијом Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, која је у чл. 6 прогласила војну неутралност Србије са јасним одређењем према улози НАТО-а на Косову, „од противправног бомбардовања Србије без одлуке СБ до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО 'коначан орган' власти у 'независном Косову’”.⁴⁵ Она је дошла на крају неуспешних преговора око, Будући да Србија није пристала на одредбе и укупну поставку Ахтисаријевог плана који је предвиђао независност Косова, преговори о статусу ове покрајине завршени су неуспешно. Ипак, Косово је једнострано прогласило независност 17. фебруара 2008. године. Од тада је један од главних задатака српске спољне политике да успорава процес међународног признања ове независности. У овом раду не можемо се детаљније бавити односом косовског питања и главних трајекторија земље (чланство у ЕУ пре свега); само примећујемо да спој тих тема представља, можда, и најделикатнију једначину за српску политичку елиту.⁴⁶

⁴⁴ Исто, стр. 279.

⁴⁵ Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>, приступљено 18. јула 2019.

⁴⁶ Тодоровић Лазих Ј.: Евроскептицизам у Србији – стари концепт у новом руху, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2018, год. 25, vol. 60, стр. 79-98.

Израз национално у сложеници национално-либерална стратешка поткултура свакако је оправдан, будући да се Србија након 2000. године није одрекла националне политике, како у смислу очувања територијалног интегритета по питању Косова, тако ни по питању одржавања трансграничне политике према Србима ван Србије. Рецимо, Споразум о специјалним везама између СРЈ и Републике Српске потписан је јануара 1997. године, у време владе СПС-а. Промена власти у Србији, након октобра 2000, није довела до занемаривања те линије политике, нити до реверзибилних корака. Већ марта 2001. године потписан је нови Споразум о специјалним паралелним везама. Распад Државне заједнице Србија и Црна Гора, јуна 2006. године, наметнуо је потребу редефинисања тог споразума, што је и учињено потписивањем трећег споразума (Споразум о специјалним паралелним односима) у септембру 2006. године. Последњи и данас важећи споразум, поред позивања на уставе Србије и Босне и Херцеговине, те Републике Српске, поштовање суверености две државе, повезује политичке институције Београда и Бања Луке кроз Веће за сарадњу које чине председници и председници влада, и кроз сарадњу две скупштине. Теме за сарадњу кроз овај споразум обухватају привреду, образовање, науку, здравство, туризам, законодавство, заштиту слобода и сузбијање криминала. Важећа Стратегија очувања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону из 2011. чита историјске догађаје на сличан начин на који је то радила власт политичких актера из времена распада Југославије: „Престанком постојања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије, а потом и државне заједнице Србија и Црна Гора, делови српског националног бића претворени су од конститутивног народа у националне мањине, или етничке групе, унутар бивших југословенских република, данас самосталних држава. У њима српској заједници нису омогућена, у појединим сегментима, међународним стандардима загарантована мањинска али и основна људска права, као што су права на непокретности, на наставу на матерњем језику, слободу кретања, запошљавање и друго.”⁴⁷ На делу је већ етаблирана политика умрежавања културног простора Срба, као *par excellence* национална политика у савременим околностима почетка 21. века, која има обзира према осталим политичким калкулацијама, од економских интереса српског друштва до међународног угледа и поузданости као вредности у међународним односима.

Војна неутралност као елемент стратешких поткултура

Одредбом (чл. 6) Резолуције Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије донета је политичка одлука о војној неутралности „у односу на постојеће војне савезе”, а пре свега НАТО. Наш аргумент је да је овај самопрокламовани статус – без обзира на његове шире импликације– одраз садржајне симбиозе две стратешке поткултуре, додуше на неједнак, практични и симболички начин.

⁴⁷ Стратегија очувања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2011_03/t03_0075.htm, приступљено 20. јула 2019.

Прво, након 2000. године није дошло то темељније ревизије државног става према питању статуса Косова у односу на период непосредно након бомбардовања. Уз сво дерогирање одредби Резолуције СБ УН 1244 у пракси, њена улога као „тековине пораза” провлачи се до данас. Друго, политичке партије ДОС-а и поједини државни чиновници су само парцијално кокетирали са питањем чланства у НАТО-у после 2000. године. Најкасније после 2007. године и ДСС је одлучно напустио могућност тог корака, а питање чланства остаје непопуларно у српској јавности и добрим делом засновано на перцепцији рата 1999. године.⁴⁸ Треће, и с тим у вези, практично ниједна релевантна партија не доводи у питање начелно опредељење за војну неутралност, нити пледира за поништавање Резолуције из 2007. године.⁴⁹

Тако данас имамо ситуацију да су догађаји, које је децидно креирао конфликт за који кардиналну одговорност пред домаћом јавношћу сноси политика Слободана Милошевића, и даље „живи” у другачијем облику, као широко прихваћена последица рата из 1999. и, пре свега, његов емотивни доживљај. С протоком времена и уз одсуство политичког изазова (да се нека релевантна политичка снага јавно заузме за промену државног курса, рецимо формулисањем политике која заговара чланство у НАТО-у) војна неутралност постаје политичка чињеница која је део обе стратешке поткултуре.

Помало иронично делује чињеница да је СРЈ у току бомбардовања, 12. априла 1999. године, донела једнострану одлуку о приступању СРЈ Савезу Русије и Белорусије, старом тада тек три године и који је постојао више као љуштура без садржаја. Том приликом председник Савезне владе Момир Булатовић је изјавио да „свјетска политичка сцена послје 24. марта ове године не може бити иста као прије њега, као што није била ни послје напада нацистичке Њемачке на Судете уочи Другог свјетског рата. НАТО, САД и њихови сателити мислили су да ће се Југославија предати и да ће остати сама. Нити се предала, нити је сама. Зликовачке крстареће ракете нијесу порушиле историјске темеље братства, пријатељства и солидарности народа Југославије, Русије и Белорусије. [...] Приступање Савезне Републике Југославије Савезу Русије и Белорусије има историјски значај. [...] Овим савезом стварају се услови да народи Русије, Белорусије и Југославије удруже своје снаге и да и данас, на новој цивилизацијској прекретници заштите своје виталне државне и националне интересе и још једном дају свој незамјенљиви допринос праведним циљевима за мир и сарадњу у Европи и у свијету. Приступање Југославије Савезу Русије и Белорусије омогућиће бржи економски, културни и општи развој наших земаља и народа. Тај савез имаће посебан значај на плану борбе за мир и безбједност у Европи”.⁵⁰ Тако се – у очигледном очају услед своје позиције – држава декларативно определила да постане део конфедералне структуре у повоју (ни до данас се није развила), као уточишту за свој незавидни положај. Можда се, ипак, тај гест може посматрати као чисти политички ескапизам, као поза.

⁴⁸ Шуваковић У.: Србија и атлантске интеграције – програмско-политички ставови партија у Србији према НАТО, *Политика националне безбедности*, Година IX, vol. 15, бр. 2/2018, стр. 57-77.

⁴⁹ Гајић А.: Актуелна геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја, *Политика националне безбедности*, Година IX, vol. 15, бр. 2/2018, стр. 13–29.

⁵⁰ Dragojlović N., Sretenović S., Đukanović D. i Živojinović D. (ur.): *Spoljna politika Srbije: Strategije i dokumenta*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010, str. 277.

Закључак

У раду су приказане основне карактеристике две стратешке поткултуре, чија је динамика створила стратешку културу Србије од почетка 90-их година до данас. Савремену стратешку културу дефинише национално-либерална поткултура као доминантна, док је национално-ослободилачка суштински на потпуној маргини или, следећи Блумфилдов модел – у латенцији. Она је остала доминантна делом и зато што је успела да (п)остане национална, да инкорпорира националне теме у доминантни етос европских интеграција и читаву мрежу односа у Европи и на Балкану, којом доминира Европска унија, а делом и НАТО. Тиме је надживела и своје првобитне политичке носиоце – ДОС коалицију, и успоставила културне (у смислу дуготрајне) обрасце социјализације који утичу на формирање стратешких политика и на стратешко понашање Србије.

Јасно је да ниједна поткултура није истоветна свом „изворном” облику, односно контексту 90-их, већ су обе претрпеле промене. Национално-ослободилачка поткултура практично нема свог јавног заступника, али начини интерпретације блиске прошлости и безбедносних изазова ипак живе у јавности, и мањим делом су кооптиране у национално-либералну поткултуру. Ту се мисли, пре свега, на спој односа према НАТО-у и питање војне неутралности. Тако дељени ставови чине релативно чврсту, али не и непроменљиву политичку реалност.

Литература

- [1] Bloomfield A.: Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate, *Contemporary Security Policy*, Vol. 33, Issue 3, 2012, pp. 437–461.
- [2] Гајић А.: Актуелна геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја, *Политика националне безбедности*, Година IX, vol. 15, бр. 2/2018, стр. 13–29.
- [3] Glenn J., Howlett D.(eds): *Neorealism Versus Strategic Culture*, Ashgate, London, 2004.
- [4] Gray C.: *Modern Strategy*, Oxford University Press, New York, 1999.
- [5] Gray C.: Strategic Culture as Context: The First Generation Strikes Back, *Review of International Studies*, vol. 25, no. 1, January 1999b, pp. 49–69.
- [6] Gray C.: *Strategy and Defence Planning. Meeting the Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, New York, 2014.
- [7] Dimitrijević B.: Jugoslovenski vojni vrh i pripreme za rat sa NATO, oktobar 1998 – mart 1999, *Istorija 20. veka*, 1/2009, str. 147–172.
- [8] Dimitrijević B. i Jareb M. (ur.): *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2018.
- [9] Dragojlović N., Sretenović S., Đukanović D. i Živojinović D. (ur.): *Spoljna politika Srbije: Strategije i dokumenta*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010.
- [10] Đurković M. (ur.): *Srbija 2000 – 2006.: država, društvo, privreda*, Institut za evropske studije, Beograd, 2007.
- [11] Johnston A. I.: Thinking about Strategic Culture, *International Security*, Vol. 19, 1995, pp. 32–64.
- [12] Johnston A. I.: *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

- [13] Katzenstein, P. (ed.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.
- [14] Morgan F. E.: *Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan: Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century*, Praeger, Westport and London, 2003.
- [15] Николић К.: *Југославија, последњи дани: 1989–1992. Књига 1, „Сви Срби у једној држави“*, Службени гласник, Београд, 2018.
- [16] Pavković A.: From Yugoslavism to Serbism: the Serb National Idea 1986–1996, *Nations and Nationalism*, 4 (4), 1998, pp. 511–528.
- [17] Pavlović M., Jović D., Petrović V.: *Osmo sednica SK SKS: uzroci, tok i posledice*, Institut za savremenu istoriju, Centar za proučavanje evropskog susedstva, Beograd i Stirling, 2008.
- [18] Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>, приступљено 18. јула 2019.
- [19] Snyder J.: *Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Option*, RAND Cooperation, Santa Monica, 1977.
- [20] Степић М.: Југословенски рецидив: Србија као растрзана земља, *Национални интерес*, XIV, Vol. 33, бр. 3/2018, стр. 201–220.
- [21] Стратегија очувања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2011_03/t03_0075.htm, приступљено 20. јула 2019.
- [22] Тодоровић Лазић Ј.: Евроскептицизам у Србији - стари концепт у новом руху, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2018, год. 25, vol. 60, стр. 79–98.
- [23] Checkel J., The Constructivist Turn in International Relations Theory, *World Politics*, Vol. 50, No. 2/1998, pp. 324–348.
- [24] Шуваковић У.: Србија и атлантске интеграције - програмско-политички ставови партија у Србији према НАТО, *Политика националне безбедности*, Година IX, vol. 15, бр. 2/2018, стр. 57–77.